

I napokon, rečenični akcent može nam za druge pojmove odnosa poslužiti samo u govoru, u pisanoj riječi ne pomaže nam ništa, jer ga obično ne bilježimo. Tu nam donekle može pomoći mjesto, koje neki pojam odnosa zauzima u rečenici. A u rečenici su u tom smislu najvažnija mjesta prvo i posljednje, kako je to već istakao Maretić.

JEZIK HASANA KIKIĆA

Alija Nametak

Oduvijek me je zanimalo, koliko govornih osobina ponese književnik od svoje matere i utka u svoje književno stvaranje. Koliko rođenih čakavaca, kajkavaca, ikavaca i ekavaca ostavi s djetinjstvom sve ono, što karakterizira njihov dijalekt i priuči se štokavskoj ijekavštini, sprva kao nečem tuđem, a nekima od njih, naročito pjesnicima, ostane uvijek u književnom stvaranju neka jezična tvrdoća, da ne rekнем grubost, neuglađenost! Zar toga nema dosta u pjesmama S. S. Kranjčevića, V. Vidrića, D. Domjanića? Koliko je upravo Domjanić prisniji u kajkavskim pjesmama i Nazor u čakavskim nego u štokavskim!

Pa ipak, malen smo narod, da bismo mogli dozvoliti luksuz razvijanja književnosti u dijalektima. Kako bi to bilo, kad bi književnici, rođeni ikavci i štokavci, započeli pisati ikavski? Možda bi se od stabla hrvatske književnosti odcijepila najdeblja grana. A uza sve to, književnik se u najviše slučajeva ne može oteti onome, što je usisao s majčinim mlijekom, što je slušao, dok ga je majka ljuljala u kolijevci, što mu je tepala, dok je pupao i pravio prve pokušaje, da korakne. To se ne zapamti svijesno, ali prožme cijelo ljudsko biće, da nekad u zrelim ljudskim godinama izbije u nekom izrazu, za koji bi takav čovjek rekao, da ga nije nikad čuo, pogotovu, ako je živio od djetinjstva u drugoj sredini.

U početku listopada 1956. bavio sam se u Gradačcu, rodnom mjestu Hasana Kikića. Kako sam i otrije zno, da mu je majka živa, pohodio sam je sa željom, da čujem njezin govor, da vidim, šta ima u njemu isto ili slično Hasanovu pisanju, a šta ga razlikuje od jezika njegovih književnih djela, a kako sam boravio u tom kraju po poslu sarajevskog Instituta za proučavanje folkloru, i da zabilježim od nje kao starije žene kakvu pjesmu, narodno vjerovanje, koju riječ posebnog značenja ili kakav drugi folklorni prilog.

I pričala mi je svoju sudbinu Munira Kikić, kći Mehmeda Đulbegovića, udata za Hasu Kikića. Rođena u Gradačcu, izrodila je s njime dvadesetero djece. (Bosanski natalitet!) Osam je sinova pothranila. Četiri su joj poginula u NOB-i, a do sina Hasana, koji joj je bio šesto dijete, umrlo joj je pet sinova. Jednom je rodila dvojànčad. (Riječi nema ni u Vuka, ni u Broz-

Ivekovića, pa ni u Akademijinu Rječniku, a s takvim ćemo se riječima često susretati u Kikićevim djelima.) I kad je njega rodila, nadjela mu je muževo ime, da joj ostane živ. Kako je rodila sina, zamotala ga je u nov »tulbent« i izmjerila na kantar, i koliko je bio težak, onoliko pirinča davala »sjerotama« ženama u tri kuće. I tako sedam godina davala za njega. Svaki put na godišnjicu rođenja bi ga izmjerila i onoliko pirinča podijelila, koliko je on bio težak. Kad se rodio, bilo u njemu deset »litara«, dvije i po oke (=3.20 kg).

Šta mu je pjevala uz bešiku, kad ga je uspavljivala?

Nini, bubi, rodila te majka,

pa onda:

*Kad ja podem u džamiju, la ilahe illellah,
susrete me naš Muhamed,*

i dalje svaki stih s istim pripjevom.

Kako je čvrsto izgovarala udvostručene konsonante, odmah su mi na um pale one mnogobrojne riječi i fraze, u kojima je Kikić obilatno udvostručavao i samoglasnike i suglasnike: Hoor-ruk, mašallaah, ammiin, lettee-e, ko u džehennemu, Allahi'ćun, Allahrizasi'ćun, džellešanuhu... i u stranim i u našim riječima. On ih je doduše mogao slušati, i slušavao ih je, i u djetinjstvu i u zrelim godinama, ali su u njegovu biću uhvatile korijena, i kad nije bio svijestan toga.

Stara Munira je i dalje recitirala poznatu bosansku muslimansku uspavanku zanijevši se nad sudbinom jedne kolijevke i dvadeset malih Kikića, koje je svojim srcem grijala, a ni polovicu ih nije odnijvila.

Onda je kazivala drugu uspavanku:

*Nini, bubi, u džidžali beši,
tvoja beša na moru kovana,
kovale je do tri kujundžije:
jedan kuje, drugi pozlaćuje,
treći meće alem, dragi kamen.*

Ona je veoma dobro razlikovala glasove *đ* i *dž*, *ć* i *č*, a primijetio sam, da se u ovom kraju govori dobrim jezikom, koji se, ako se izuzmu sitnija odstupanja, može mjeriti u ljepoti izraza i pravilnosti oblika riječi i naglašavanja s književnim, hercegovačkim govorom. Ovaj kraj isto kao i sve ono područje od Sarajeva na sjever uz desnu obalu Bosne (preko Kladnja, Tuzle, Gračanice i Gradačca do Save) govori *tko*, *netko*, *nitko*, koji su oblici u Hercegovini ostali bez glasa *t*. Oko Gradačca i Srbi također izgovaraju *tko*, *nitko*. A tih oblika ne susrećemo u Kikićevim djelima. To je opet učinila škola i službeni pravopis.

Oprostio sam se sa starom Munirom, koja se, sama u kući, »bavi o žalostima svojijem«.

Hasan Kikić se počeo javljati pjesmama i pripovijetkama sa dvadeset godina života, kao i većina naših književnika. Prikazivao je svoj rodni grad, Grād, s velikim G, jer tako stanovnici njegovi i seljaci iz okoline zovu Gradačac, a etnik je Grāđanin i Grāđāni; kad Kikić piše Grad i Građani, nije to nikakvo bježanje od naziva samog mjesta i mještana, da bi se pisac ogradio od jednog imena grada, koji zapravo i nije nikakav grad, i da bi se opisivane situacije mogle uopćiti i protegnuti na svako drugo mjesto istoga tipa. Gradačac je na deset godina prije Kikića uveo u književnost Ahmed Muradbegović, svojim novelama, pjesmama i osobito dramama. I jedan i drugi su razbijali stare okvire života, ali dok je Muradbegović bio za mirnu emancipaciju dotadašnje iz aktivnog života uklonjene muslimanke, Kikić je revolucionar, pjesnik proletera, seoskih paupera, bezemljaša, koji je odmah na se svratio pažnju osobito mlađih, borbenijih čitalaca.

Kad je uredništvo zagrebačkog »Vijenca« u 1927. godini (god. V., knj. VII., br. 7. od 16. III.) otvorilo anketu s pet pitanja »Čitateljima naše književnosti«: 1. Zašto se knjige domaćih pisaca slabo čitaju i malo kupuju? 2. Na koji način mislite, da bi se mogla riješiti kriza naše knjige? 3. Koja Vas književnost više zadovoljava: predratna ili poratna i zašto? 4. Koja Vam je književna vrsta najdraža (pjesme, drame, novele ili romani) i koji su Vam najdraži pisci? 5. Šta zahtijevate od naših književnika i naše književnosti? — među ostalim odgovorima, u broju od 1. svibnja 1927. odgovorio je i Hasan Kikić iz Sarajeva. Odmah u početku se okomio na čitalačku publiku: »Naša nam čitalačka publika svojim stavom prema našoj književnosti dopušta, da reknemo o njoj i najgore. Ne će nam ni zamjeriti, a niti smije. Ne će zato, što je njoj malo stalo do toga, šta ko misli o njenom literarnom ukusu, a ne smije zato, jer nas ona sama sili da tako govorimo i mislimo...

Naša današnja literatura ne zadovoljava se samo time da bude čitana i pročitana — ona nastoji da pruži i jedan viši uspjeh u umjetničkom smislu, pa zahtijeva i od čitalaca, da radi toga uzmu i odgovarajući stav prema njoj. A to je već napor za sve one, koji su zadovoljni, kad im se pruži lijep osmijeh sa filmskog platna ili uzbudljiva detektivska senzacija...

Ko se kome sviđa, ili kome se koja književnost, pa čak i specijalno i njena vrsta dopada, to je sporedno. U mogućnosti je svakako da se sviđi, samo je potreban put i način, kako bi se pošlo ka uspjehu. Drago mi je, da baš »Vijenac« ima od toga mnogo i na srcu i u nastojanju. Time nas on kao Hrvate ponosi.«

Posljednja rečenica Kikićeva odgovora karakteristična je za njegov odnos prema jeziku. Kikić samovoljno daje riječima značenje, kako on hoće. On refleksivnom glagolu oduzima povratnu zamjenicu i pravi ga prelaznim, iako glagola *ponositi* (nekoga) nema u našem jeziku.

Kao što je jednom Nazor napisao, da on kao hrvatski pjesnik, po potrebi, najviše puta radi dobre rime, uzme i neku pretežno srpsku riječ, neuobičajenu u hrvatskoj književnosti, i Kikić je tako bogatio svoju frazu riječima uobičajenim u beogradskom kulturnom krugu, ali i takvim, koje se u tom istom krugu ne upotrebljavaju. Tako se u njega mogu naći riječi kao: kolovoski dan (Djela I, 228), prosinac (I, 340), oni se nisu pokušavali oteti od te svoje od pamtivijeka *navade* (I, 229), *vlastitim* zubima (I, 85), ali zato: voditi računa o *vaspitnim* ciljevima svojih radnika (I, 124), niz električnih krupnih *sijalica* (I, 135), zavašljivljen (I, 347), vašljiviti (I, 350), ćutke (I, 83), ona stoji i ćuti (I, 289), drugari su pognuti i ćutljivi (I, 95), Ravna (pjesma) i široka do u nedogled, topla kao topao *ćuv* (I, 89), tijela *skuvljana* i presamićena (I, 91), *ćutim* (u značenju: osjećam, I, 83) i t. d.

U faksimilu Kikićeva rukopisa priloženog na početku prve knjige Djela vidi se, šta je križao i kako je ispravljao tekst. Nije bilo mnogo brisanja, ali je karakteristično, da mu se činilo, da riječ *osjećati* nema punoću značenja riječi *ćutjeti*, pa ju je brisao i napisao: I ćutio kako *gusto* vino začeplja sve *kutove* po njegovoj *nutrini*. Možda je tu bio presudan i vokal *u*, koji se ponavlja u riječima *gusto*, *kutove*, *nutrini*.

Karakteristično je za Kikića da nije znao ni značenje riječi *otužan*, a upravo mu je ona nekako bila prionula za srce pa ju je često upotrebljavao: — Ih, vjeru mu, sad ću te baš gadno poželjati — otužno i s uzdahom kaže on (I, 98), Otušno ciliče osam tankih žica na sazu (I, 110), otušno jeječe ili jujuče (I, 339), odnekle psi laju otušno (II, 20), Vajkaju se jadnice jedna drugoj otušno (II, 61), Goveda su beukala otušno (II, 85), Ona mu je odgovarala svojim otušnim, sentimentalnim velikim očima (II, 171). U našim rječnicima pojavljuje se ova riječ tek od Vuka, ali nikad u onom značenju, kakvo imaju navedeni Kikićevi primjeri. Kod Vuka ova riječ ima sinonime: *ušovan*, *prijëtran*, a protumaćena je njemačkim riječima *fett*, *widrigfett*. lat. *pinguis*. U Ristić-Kangrginu Rečniku objašnjena je ova riječ njemački: *quábbelig*, *wabblig*, *widerlich*, dakle sve samo ona značenja, koja nikako ne pristaju riječi *otužan* na onim mjestima, gdje ih je Kikić upotrebio. I ne samo Kikić; i drugi su hrvatski pisci upotrebljavali ovu riječ, kad su htjeli reći, da je nešto tugaljivo (a ne upravo tužno), žalobno, žalostivno, žalovito, jadikavo.

Kikić je bogatio jezik riječima, koje ćemo ponekad uzalud tražiti u rječnicima. Nekad pomislim, kako bi se namučio neki prevodilac, kad bi prevodio na bilo koji jezik: Po ivicama i po živicama vise *omuždene* sasušene grančice i rukoveti lozovina (I, 185). S prvih katova i krovova visile su *omuždene* crnožute zastave u znak svečanosti (II, 12), *omuždene* krpa zastave (II, 13). ARj., a ni drugi rječnici nemaju glagola *omužđiti*. Tek po riječi *smužđiti* znamo, da znači ogoliti, sljuštiti lišće s grane. No dok u prvom slučaju i ima smisla, u potonja dva slučaja ne znam, šta bi značila omu-

ždena zastava ili omuždena krpa zastave, osim ako ne opuštena, obješena, snuždena, nevesela, ili možda zastava, s koje je izbljeldjela boja.

Znamo značenje riječi *hlapiti*, pa ćemo nagađati, i šta znači *hlap*: a Đulaga je uporedo s tim osjećao još jače neugodan ledeni hlap u svojoj nutrini (I, 363).

U Kokinima počinju govoriti o njemu (t. j. vašaru) još od *Bozguna* (I, 265). Ova riječ, koje također nemaju naši rječnici, ostatak je iz vremena vjerske nesnošljivosti, kad su muslimani tako nazivali Božić, u uvjerenju da bi se »pokaurili«, kad bi izgovorili riječ Božić. Isto tako, u zamjenu, kršćani obiju konfesija ne bi nipošto htjeli reći bajram, nego *barjam*.

Nepregledni i neprohodni prašumski masivi su *drinjali* hiljadugodišnjim ili pethiljadugodišnjim snom (I, 101). Glagol *drinjati* je sinonim za *drincati*, a rekne se za čovjeka, koji spava ili se izležava više, nego što mu treba. Kamo sreće da su bosanske šume još drinjale, a da ih nisu pustošile razne tuđinske »firme«!

Iako Kikić nije prvi u našoj književnosti upotrebio riječ *urlapče* i *urlapčad*, posvetio je dosta prostora onima, na koje se te riječi odnose. Urlapčetom se u Bosni i Hercegovini, a možda i drugdje, nazivalo ono dijete, koje je zaneseno za vrijeme *Urlauba* (ili kako je naš svijet govorio, ũrlāpa, t. j. dopusta), koji su dobivali vojnici u austrijskoj vojsci nakon izvjesnog boravljenja na frontu, nakon ranjavanja i liječenja, a trajao je obično petnaest dana. Ali upravo u opisu ove urlapčadi, u »Izvještaju o urlapčadima«, popustila je pažnja Kikićeva i zanemarena je logika. Ako se uzme u obzir, da su se prva urlapčad mogla rađati tek u drugoj polovini 1915., onda ona nisu mogla vršiti one akcije (II, 51), koje im je Kikić pripisao, pa makar ne znam kako bila intelektualno razvijena, kao što to opisuje autor, pogotovu, jer su se »obično rađala koncem sedmog mjeseca« (II, 49).

Ali takve su stvari propusti, koji su se dešavali i boljim piscima, kad su htjeli dokazati ispravnost svoje izvjesne teorije. Ondje, gdje je Kikić elementarno stvarao, gdje nije stvari dogmatski razrađivao, on je dobar pisac, koji nam s nekoliko riječi nabaci nezaboravnu sliku:

Odavde gledajući, s ovog brda gledajući, Kokini pužu oko Tahirbegova konaka, nisko u podnožju kao pojas koji je pao ispod trbuha (I, 227).

Kokini, Dupini, Braćini, Peze i Keže, deset šaka kuća, dvije kape kućeraka, dvorišta, sokaci, ilova prašina do kolskih trupaca, mrkosive rukoveti ražove i pšenične slame brižljivo povezane tijesno jedna uz drugu, to su krovovi i pomaljaju se kroz tamno zelenilo šljivova granja kao gljivine kape (I, 227).

Jedna se vruća balega puši, jedan ždrijebac savija vrat u obliku nategnuto g luka, miriše pečeno janje, vonja kravlja mokraća, jedna debela, obla stražnjica i ispod plave suknje se vidi topao komad lijevog stegna, i

opet se jedna vruća balega puši. (IV. poglavlje »Bukava«, Vašar u gradu, s motom *Kome vašar gaće kupuje, taj gologuz hoda*, I, 253.)

Bezbroj bijelih velikih šatri, bezbroj stolova, bezbroj torova, žandari, goveda, konji, bleče telad, hrokcú svinje, mirišu pečenja i smrde balege i urliče šljiva iz nečijeg primozga (I, 261). Kikić osobito voli ovu riječ *primozak* i veoma je često utkiva u tekst.

Izvanredni su opisi bosanske prašume (I, 168-169), personifikacija Bajrama (I, 359-360), slučaj Koče Marčića, koji je, obilazeći »rižu« nakon spuštanja balvana niz nju, kao što je to radio svaki dan, pregledao, da li je ispravna i ima li se šta popraviti, a onda mu je stopalo zapalo u jednu »fuciju« (pukotinu), dok se s vrha otisnuo zaostali balvan. Kočo je morao, da bi život spasio, osjeći sebi stopalo jednim udarcem sjekire. Ovaj opis (I, 176-178) dostojan je najvećih majstora pera; ali ga je bez potrebe zamutio simbolikom (str. 179.), kako Goldberg (vlasnik pilane) loče krv Kočinu, kojemu se priviđa, da je napunila rižu kao nabujali potok.

(Nastavit će se.)

O NAZIVIMA MJESTA PREMA IMENIMA SVETACA

Antun Šojat

Naš je jezik bogat mogućnostima tvorbe riječi, pa se ta mnogostruka raznolikost ogleda i u tvorbi toponima. Naselja, konfiguracije tla, putovi, čestice zemljišta, predjeli, rijeke, potoci, tvorevine prirode i promjene tla, izvršene čovjekovim radom — svi su ti objekti dobili ime iz nepresušnog bogatstva jezične moći izražavanja. Za obilježivanje i razlikovanje, t. j. za stvaranje imena mjesta — toponima — služe razne vrste riječi, proste ili sastavljene u složenice ili polysloženice. To mogu biti imenice: opće, kolektivne i apstraktne, u pravom ili prenesenom značenju, vlastita imena, deminutivi, augmentativi i pejorativi; pridjevi, naročito posvojni; kombinacije raznih vrsta riječi; tvorbe pomoću raznih sufiksa i t. d. Iako na čitavu našem terenu nema osjetnih razlika u načinu tvorbe toponima, ipak su toponimi odraz prilika, historijskih i suvremenih, u životu naroda pojedinoga kraja. U njima su do nas doprle riječi naroda, koji su živjeli na našem tlu, oni nam pomažu pri proučavanju migracija stanovništva, iz njih možemo utvrditi za pojedina vremenska razdoblja floru nekoga kraja¹, njegovu faunu, način obrade zemljišta, prehranu stanovništva; u njima se ogleda historijsko i današnje stanje jezika u nekom kraju. Iz ovih općih napomena dovoljno se jasno može vidjeti, kakvo su blago toponimi za razne grane nauke.

¹ Usp.: Dr. M. Hraste, Antroponimija i toponimija općine hvarske, Hrvatski dijalektološki zbornik I, 347, gdje se na osnovu toponima dokazuje postojanje nekih vrsta drveća i čitavih šuma na Hvaru u neretljansko doba.